

Nina Valls

Carolina Moreno fa pràcticament vint anys que es dedica a la traducció i a donar a conèixer la llengua sueca i la cultura escandinava a Catalunya. Llicenciada en Teoria de la Literatura i Literatura Comparada per la Universitat de Barcelona, va cursar part dels estudis a Suècia. Complementa la feina com a traductora amb la de professora a l'Escola Oficial d'Idiomes i a la Universitat de Barcelona. Ha traduït més de vint obres del suec, unes quantes del noruec i una del danès, tant d'autors clàssics moderns (Henrik Ibsen, August Strindberg, Hjalmar Söderberg, Selma Lagerlöf) com de contemporanis (Jostein Gaarder, Per Petterson, Henning Mankell, Karl Ove Knausgård), i ha tocat tant prosa, com teatre, poesia o literatura infantil i juvenil.

Ens trobem una tarda del final de març al barri de Les Corts de Barcelona. Com que amb les restriccions per la pandèmia no hi ha res obert, seiem en un banc de la plaça Comas i desitgem que les criatures que hi juguen no interfereixin gaire en la conversa. La mascareta li oculta una part important de la cara. Tanmateix, els ulls vius, el to de veu i la manera d'expressar-se descobreixen un caràcter curiós, entusiasta i apassionat, que li ve de ben petita. Explica l'anècdota que quan tenia cinc o sis anys va demanar un «ditsionari». La mare va quedar molt sorpresa, va anar a parlar amb la mestra i li va comprar el que per edat hauria de tenir un o dos anys més tard a l'escola. És una curiositat innata per les paraules, explica ella, que amb el temps va anar creixent. Amb quinze o setze anys, li va caure a les mans un llibre en francès, del qual no existia la traducció en català. «Com que no?», va pensar, i va començar a traduir-lo frase per frase perquè volia saber com sonaria en català.

L'interès pel suec i la cultura escandinava li va arribar de més gran, a la universitat. Estudiava filologia alemanya i havia de triar una segona llengua germànica. Va triar el suec i va tenir l'opció de marxar sis mesos a Suècia amb una beca en una escola internat on era l'única estrangera. «Va ser una immersió total en la cultura, la llengua, el país, la gent. Em va agradar moltíssim.» Al cap d'un any hi va tornar amb el programa Erasmus. Es va treure el títol superior de llengua i això li va permetre entrar a la universitat per lliure com qualsevol alumne suec, matricular-se a seminaris, cursos de literatura i descobrir tot un món que desconeixia.

El començament: el *boom* de la novel·la negra nòrdica

La primera traducció que va fer va ser *Comèdia infantil*, de Henning Mankell, «una d'aquelles novel·les africanes» de l'autor suec, que Tusquets va editar l'any 2002. Després va venir el fenomen «Wallander», entre el 2003 i el 2004; en va traduir quatre: *La lleona blanca*, *L'home que somreia*, *Amb l'alè al clatell* i *El tallafoc*. Més endavant, encara del mateix autor va traduir *Sabates italianes* (2007) i *El fill del vent* (2009), totes per a Tusquets.

«Els lectors estaven obsessionats amb què passava a Wallander. No tant amb la trama o la intriga, sinó amb tota l'evolució psicològica de l'inspector, que cada vegada va empitjorant, i en el retrat de la societat sueca que feia Mankell. És el que els atreïa més i els enganxava», assegura Moreno, que en aquella

època va anar a molts clubs de lectura. «Sempre que m'hi conviden, hi vaig, perquè és una manera de tenir un *feedback* de la teva feina. Quan fas una traducció, no el tens. A mi m'agrada molt compartir la lectura perquè abans de ser traductora soc lectora.»

Arran de les novel·les de Mankell, Stieg Larsson, Camilla Läckberg, etc., «la literatura nòrdica es va fer coneguda a tot el món i va situar aquests països en el mapa literari internacional. Han estat molt llestos en això perquè han aprofitat aquest *boom* per donar a conèixer la seva literatura, més enllà de la de gènere. Sobretot Suècia i Noruega han aprofitat aquest èxit per invertir moltíssim a traduir-la i promoure-la». Després de Mankell, Moreno va rebre nous encàrrecs i, d'aleshores ençà, no ha parat. «Guanyar-te la vida com a traductor literari és molt difícil», assegura, tot i que admet que sempre ha tingut feina i, fins i tot, a vegades ha hagut de dir que no perquè no tenia temps. Però ho atribueix al fet que els traductors del suec encara són pocs.

Els clàssics moderns escandinaus en català

Aquest impuls dels països nòrdics per donar a conèixer les seves literatures ha despertat l'interès de les editorials catalanes per publicar, descobrir o redescobrir autors clàssics. Carolina Moreno ha traduït diverses obres de l'escriptor i dramaturg August Strindberg, que al final del XIX va modernitzar literàriament la llengua sueca: les novel·les *Tot sol* (2016) i *La gent de Hemsö* (2018) i el recull de textos teatrals *El Viatge de Pere l'afortunat, La més forta, Dansa de mort, La sonata dels espectres, Escrits sobre teatre* (2017), que van fer conjuntament amb Feliu Formosa.

L'any 2016 també va traduir *El doctor Glas*, de Hjalmar Söderberg, un clàssic de la literatura sueca, i *El carreter*, de Selma Lagerlöf, coetania d'aquests autors i la primera escriptora que va entrar a l'acadèmia sueca i va rebre el Nobel de Literatura (1912).

Moreno ha explicat a l'article «El fenomen escandinau» al número 14 (2012) d'aquesta revista, que va significar l'esclat de la modernitat en aquests països: «Tot comença als anys setanta i vuitanta del XIX a tot Escandinàvia. Són vint anys d'una transformació de gran magnitud a tots els nivells: polític, social, econòmic i cultural, de revolució feminista i revoltes obreres, que van establir les bases de la socialdemocràcia que tenen ara aquests tres països.» A Catalunya, al tombant del segle XIX a XX, emmirallant-se en el que s'hi esdevenia, «el que havia arribat era Ibsen i Strindberg. Sobretot Ibsen. Totes les traduccions que es van fer, van ser per via indirecta, a través del francès, perquè venien de París: allò que tenia èxit a París, arribava a Barcelona.»

Més endavant i fins fa només unes quantes dècades, totes les obres que arribaven dels països escandinaus ho feien a partir de les traduccions en alemany. «Ha estat en els últims vint o trenta anys que s'ha començat a fer traducció directa, des que hi ha hagut facultats, persones preparades que coneguessin aquestes llengües. Quan el Feliu Formosa va traduir les obres del dramaturg noruec Henrik Ibsen, ho va fer a través de l'alemany.» Després Formosa i Moreno les van revisar conjuntament, comparant-les amb el noruec, comprovant que no hi hagués errors. «El Feliu tenia aquella recança que era una traducció indirecta, perquè ara ja està molt mal vist fer-ne. Ara tot ha de ser directe i, en això, hi hem guanyat molt.»

En abordar aquestes traduccions, Moreno s'ha hagut d'encarar a reptes i dificultats. «La virtut tant de Strindberg com d'Ibsen és que van modernitzar el suec i el noruec literàriament. Això vol dir que si ells van escriure en un suec i un noruec expressament modern per a les acaballes del XIX, ara no ho pots traduir amb un llenguatge de dos-cents anys enrere. Però el que expliquen, ara, és ben bé del segle XIX. Per tant, tampoc no pots utilitzar un català gaire quotidià, amb molt d'argot de segle XXI. Aleshores, has de trobar el punt mitjà, que sigui prou fluid, prou modern i prou àgil perquè el lector s'hi identifiqui i se'l

senti proper. I això no és fàcil.» A més, «hi ha el component literari —continua— perquè Ibsen, no tant, però Strindberg era un mag de les paraules; juga constantment amb la llengua i potsèr utilitza una paraula que té tres connotacions i vol que el lector les tingui en compte totes tres. Però, en català, d'aquella paraula en tenim tres, una per a cada connotació, i se n'ha de triar una.»

Traduir teatre i altres experiències escèniques

En teatre, la traducció «ha de funcionar dalt de l'escenari. Ha de fluir moltíssim. Els actors no es poden encallar. Per això, quan he traduït teatre, sempre que he pogut he anat a les lectures de taula que es fan abans de posar-se a assajar. Està bé que el traductor hi sigui perquè pot anar resolent problemes. I més amb Ibsen, que l'hem llegit en traduccions antigues molt literàries.» Amb Feliu Formosa van revisar i publicar *Casa de nines* (2004) i *Quan despertem d'entre els morts* (2013), que es van dur a escena al Teatre Nacional de Catalunya. «El Feliu és un home de teatre i en sap moltíssim, de traduir teatre, que no té res a veure amb traduir prosa.»

L'any 2015 la directora teatral Teresa Vilardell va portar a escena *Tot sol* de Strindberg, una narració breu d'inspiració autobiogràfica. Aquest cop, primer se'n va fer l'adaptació teatral i després la traducció del text sencer, editat per L'Avenc. «Va ser tota una experiència. La Teresa necessitava algú que fos traductor del suec, però també especialista en literatura escandinava. Ens vam conèixer. Vam fer unes lectures al teatre Akadèmia de fragments de Strindberg.» Llavors li va proposar que participés en l'obra. «Jo? —va respondre— Però si jo només faig de traductora i d'assessora literària.» Moreno no havia fet mai teatre. La proposta era que sortís a escena fent d'ella mateixa explicant Strindberg. «Vaig fer un paper estrany perquè a mesura que avançava l'obra, aquella professora que explica coses de Strindberg s'anava transformant en el paper de la dona en l'univers de Strindberg. Tot va sorgir de la passió de totes dues per l'escriptor, de la Teresa, que tenia una confiança cega en mi i idees boges com aquesta i, jo, que també soc de llançar-me a la piscina. La veritat és que va ser una experiència meravellosa.»

«Traduccions per al calaix» que s'han publicat

La majoria d'obres que tradueix són encàrrecs. Però, a vegades, també n'ha fet per plaer, com la nena que volia un «ditsionari» o la joveñeta que es posava a traduir frase per frase un text per saber com sonaria en català. Ella les anomena «traduccions per al calaix». Però ha tingut la sort que algunes s'han publicat. És el cas d'*El doctor Glas*, de Hjalmar Söderberg, coetani de Strindberg. «A Söderberg, li interessava el mateix que a Ibsen, que és fer una crítica a la hipocresia de la burgesia. La va definir així: una novel·la d'idees. Els seus personatges formen part de la classe burgesa. Volia treure temes conflictius, crear debat i ho va aconseguir: van qualificar-la d'immoral cap amunt. A Suècia és un petit gran clàssic. En els rànquings del llibre més llegit que es fan cada any, continua sent a dalt. És aquell clàssic que llegeixen totes les generacions.»

També va traduir «per al calaix» una obra del poeta suec Tomas Tranströmer. «M'agradava moltíssim i vaig començar a traduir els poemes que m'agradaven i els tenia guardats.» Un dia, en uns premis Octubre, en una conversa amb Ramon Guillem, el responsable de la col·lecció de poesia de Perifèric edicions, li va parlar de Tranströmer i van quedar que ella li faria arribar alguns dels poemes. Guillem va trobar molt bo l'autor i Moreno li va dir que no se n'havia publicat res en català i que li donarien el Nobel. L'any 2007 es va publicar *La plaça salvatge*. Quan el 2011 li van donar el Nobel, ella va proposar de treure'n l'obra completa, però l'editor, més caut, li va respondre que com a molt reeditarien el que havien publicat.

«M'ho passo molt bé [traduint poesia]. El que passa és que soc molt conscient que no és el mateix que traduir novel·la. És més frustrant. A mesura que vas avançant, t'adones que no, que el que llegirà el lector en català no és el que diu en suec. En la novel·la tens més recursos: una metàfora que en català no surt la pots compensar d'una altra manera. En poesia, no. Les paraules són comptades. Tenen el seu significat i un lloc en el poema i no hi ha gaire marge de maniobra. Hi ha moments que fa molta ràbia.» També hi ha un altre aspecte decebedor. «Els suecs poden inventar-se paraules i els catalans, no. Les llengües germàniques van per paraula composta. Creen molts neologismes i [els lectors] els entenen. Llavors, els poètes tenen molta més llibertat creativa que els pobres poètes catalans, ja no diguem que els traductors.»

Traduir la musicalitat d'una llengua: un joc fantàstic (i difícil)

Un camp en què els autors tenen molta llibertat creativa és en la literatura infantil: Moreno n'ha traduït diverses obres. Una de les més recents és la d'Åsa Lind: *El llop de sorra*, *Les històries del Llop de sorra* i un tercer volum pendent de publicació. «Es una autora molt coneguda a Suècia. Li encanta jugar amb les paraules, inventar-ne i, sobretot, divertir-se amb la musicalitat de la llengua. Les llengües germàniques es basen en la sonoritat i en la musicalitat. Hi ha moltes onomatopeies. Les al·literacions són la base de la seva poesia i Åsa Lind ho explota.» En català, això pot ser un problema. S'ha d'anar amb compte. «Es difícil de traslladar la musicalitat i tots els jocs de paraules. I això que m'he inventat el que he volgut i els de [l'editorial] Kalandraka ho han acceptat. En això tinc llibertat total. És un repte, però també és molt divertit per a un traductor. És un joc.»

Pel que fa a novel·la juvenil, ha traduït *La noia de les taronges*, de l'escriptor noruec Jostein Gaardér. Al protagonista, Georg, un noi de quinze anys, li cau a les mans una carta que el seu pare li havia escrit abans de morir (quan ell en tenia quatre) i es tanca a l'habitació per llegir-la tot sol. «A mi és una novel·la que m'agrada moltíssim. Gaardér aconsegueix que el lector s'acosti a un tema que és fòtut, però el capgira, i ho fa d'una manera molt lluminosa i vital. A part que vaig aprendre moltíssim sobre el sistema solar, que és una de les gràcies de les traduccions, que aprens moltes coses. I per mi, que soc curiosa i que tot m'interessa, és fantàstic.»

Alguns autors contemporanis

Un autor noruec contemporani més que Moreno ha traduït és Per Petterson. És l'escriptor més important d'aquest país actualment i un dels més considerats internacionalment. Moreno n'ha traduït un parell de novel·les, *Maleeix el riu del temps* (2009) i *Sortir a robar cavalls* (2016), totes dues publicades per Club Editor. «Es difícil de traduir perquè és un escriptor molt intuïtiu. A vegades suggereix molt, però no tanca, no explica; dona molt de marge al lector perquè acabi de completar i imaginar què passa. La temptació del traductor és de ficar-hi cullerada.» El ritme també és problema. «Es molt àgil, de frase molt curta. I, en català, això no funciona gens; sembla un telegrama. Llavors ho has de fer més seguit, però perds aquesta característica pròpia de l'autor.»

A vegades el traductor pot estar temptat de «passar el ribot». Però no ho pot fer, aclareix Moreno. «Pots treure algunes redundàncies perquè saps que són pròpies de la llengua. Les llengües escandinaves repeteixen fins a l'avorriment i no sona malament. En canvi, en català sona fatal. Això sí que ho vas esporgant. Però si és una opció de l'escriptor, ho mantens encara que tinguis la temptació de treure-ho. Jo intento sempre mantenir tant com puc. Soc de molt poc planxar. Intento ser tan fidel com puc a l'original. Llavors a mi em planxen bastant els correctors.»

De literatura sueca, una de les darreres novel·les traduïdes per Carolina Moreno és *Benvinguts a Amèrica*, de Linda Böstrom Knausgård, publicada per l'editorial Les Hores al març. Es una novel·la curta molt colpidora, en què una nena d'onze anys deixa de parlar arran de la mort del pare. «Böstrom és coneguda sobretot perquè és la dona de l'escriptor Karl Ove Knausgård i publica amb el cognom del marit. Però fa temps que escriu i ha publicat novel·les. Té la seva trajectòria com a escriptora, però ha escrit poc, per problemes de salut. És una veu molt singular i molt potent.»

Com s'arriba a un públic més gran?

«He continuat treballant, sorprenentment», afirma Moreno, que pensava que durant aquesta pandèmia s'aturaria tot com a la crisi del 2007, en què, de cop, les editorials van deixar de publicar. «Hi ha ajudat bastant el fet que els ministeris respectius han fet una aposta molt important per subvencionar les editorials que tradueixin obres del suec i del noruec. Durant la pandèmia van decidir posar més diners que mai perquè entenien que en un moment de crisi calia precisament ajudar-les.»

Malgrat això, segons Moreno, hi ha una tristor i una frustració dels editors que fan l'esforç de publicar autors escandinaus i no acaben de trobar el lector. Amb algunes excepcions, com Petterson, que té molt èxit a casa nostra. La traductora lamenta que és una literatura que costa molt que obtingui un públic gran. «Té l'estigma de ser introspectiva, trista, tancada i freda. Costa d'entrar-hi, perquè normalment aborda temes difícils com la solitud o la mort, que aquí, per diferència cultural, evitem.» La idea que els escandinaus tenen de la literatura –reflexiona– és que és com la fusta d'un naufrag, que serveix per entendre millor els propis neguits i els fantasmes, els conflictes interns. Ajuda a entendre's millor un mateix, a afrontar tot allò que incomoda, que no es vol veure, que no ens satisfà.

Bones raons per acostar-se a descobrir la peculiar lluminositat del nord i la singularitat dels seus escriptors.

